

Filozofie trestu

Michel Foucault, proslulý francouzský sociolog a psycholog, zabývající se filozofií věznění, mimo jiné uvedl: „Vězení pokračuje, na těch, kteří mu byli svěřeni, v práci započaté jinde, prostřednictvím níž společnost jako celek stíhá každého skrze bezpočet disciplinárních mechanismů. Díky vězeňskému kontinuu se soudní instance vkrádá mezi všechny instituce, které kontrolují, transformují, napravují, vylepšují. Vzato do důsledků, neodlišuje je ve skutečnosti nic než jedinečným způsobem „nebezpečná“ povaha delikventů, závažnost jejich odchylek a nezbytná okázalost rituálu. Avšak ve své funkci není moc trestat podstatně odlišná

od moci léčit nebo moci vzdělávat. Přijímá od nich, a od jejich malého méně významného úkolu, záruku zdola. Ale má také, což je neméně důležité, záruku techniky a racionality. Vězeňství „naturalizuje“ legální moc trestat, tak jako „legalizuje“ technickou moc disciplinovat“

Sedm funkcí trestu:

1. **funkce msty a odplaty** (není to funkce moderní penologie), jde o jednu z nejstarších funkcí trestu,
2. **funkce represivní** – pokud by byl trest represí, byl by neefektivní, ale často dokonce i kontraproduktivní,
3. **funkce vyrovnávací** na ose oběť pachatel (lze se setkat i s pojmem úměrnost trestu, který analyzuje spíše rovnováhu trestu se spáchaným trestným činem), dalo by se použít i pojmu funkce újmy (trest musí být vždy újmou, jinak by ztratil smysl),
4. **funkce preventivní (odstrašující)**, generálně pro všechny občany a individuálně pro pachatele trestných činů,
5. **funkce solidarizace** (např. podle sociologa R. K. Mertona). Jde vlastně o sociální funkci trestu v komunitě a to v tom případě, kdy potrestání zločince může obnovit (nebo obnovuje) solidaritu komunity, kterou pachatel svým činem oslabil.
6. **funkce izolace**. Zvláště nebezpečný vězeň je izolován od ostatní společnosti, aby jí nemohl dále škodit (např. doživotní trest odnětí svobody).
7. **výchovná funkce trestu**. Je též nazývána funkcí **penitenciární, resocializační, regulativní** či **funkcionální**. Jde o základní funkci v moderní penologii. Klade si za cíl vězně změnit pozitivním způsobem (napravit, resocializovat či reintegrovat)

Významný český penolog Jan Sochůrek podává rozšířený výklad funkce trestu:

Mezi reakcemi společnosti na zločinnost zaujímají důležité místo dva významné aspekty: **prevence a trest**.

V nejobecnějším slova smyslu je trest spolu se svým protikladem, odměnou, **jedním z důležitých základních výchovných prostředků**.

Můžeme jej (v užším pedagogickém pojetí) pojmut jako jednu z forem **negativního motivačního působení, jako záměrně navozený následek nesplněného nebo špatně**

splněného úkolu.

V celospolečenském (sociálním) kontextu je používán jako významný **obranný mechanismus**

před chováním a jednáním, které porušuje zavedené sociální konvence, pravidla nebo normy, tedy i delikventním jednáním, přičemž systém trestů je vymezen právem.

Trest má tyto funkce:

- **informační** (konstatuje nesprávnost chování apod.)
- **motivační** (zlepšit chování, prospěch)
- **vztahovou** (vyjádření negativního vztahu - často domnělého)
- **preventivní** (vyvarovat se toho, co k trestu vedlo)

Trest v sobě rovněž obsahuje **odplatný moment**, a to i tehdy, je-li chápán trestajícím v jakékoliv výše naznačené funkci.

Trest by měl být pro zločince **neúměrným rizikem** ve smyslu vysoké pravděpodobnosti dopadení a neodvratnosti odsouzení.

Měl by být pro pachatele:

- **citelný,**
- **následovat co nejrychleji po provinění,**
- **být až na výjimky jistý.**

Dlouhodobé věznění začne vězeň po adaptaci chápat spíše jako **jiný způsob života než jako trest**. Vytrácí se negativní emoční náboj trestu. Odděluje se čin od činitele – jedinec si nepřipouští, že je vězněn pro své špatné skutky, ale utvrzuje se, že strádá ve vězení vinou společnosti nebo jiných lidí. V tomto svém přesvědčení je mnohdy nepřímý a zprostředkovaně podporován některými jednotlivci a skupinami, sdělovacími prostředky a organizacemi, které však vědomě či nevědomě nechápou problém trestu a trestání v celé jeho šíři. Velmi rádi zejména opomíjejí to, co musela vytrpět oběť nebo oběti, pozůstalí apod. Nejde vůbec o to chápat trest jako odplatu, ale minimalizovat riziko, že obětí stejného pachatele přibude. Vězněný zločinec proto velmi často **neprožívá trest negativně, jelikož jeho**

nazírání trestu je významně odlišné od nazírání trestu „běžným“ občanem. Proto i ve vězení

často vyhledává skryté asociální a antisociální vězeňské struktury jako základní strategie, aby při minimálním úsilí a při minimální účasti negativních emocí získal co nejvyšší psychologický zisk.

Hlavním účelem trestu (ve smyslu trestně právním) je **účinná ochrana společnosti**. Uvádí se tři mechanismy:

1. **Pouhá izolace pachatele.** Ta se týká pachatelů, jejichž resocializace či pozitivní korekce chování je z různých důvodů velmi omezená a zároveň velmi nepravděpodobná, jejich pobyt na svobodě je nebezpečný.

2. **Odstrašení.** Zkušenost lidstva potvrzuje jeho omezenou účinnost, protože působí převážně jako brzdný mechanismus pro ty jedince, kteří se sociálně patologického chování dopustí jen výjimečně (hrozba trestem pro většinu populace znamená úzkost).

3. **Regulace chování.** Rozumí se tím zejména změna chování ve smyslu opuštění nežádoucích návyků, sociálních skupin, vazeb, způsobů chování, hodnotové orientace apod., které v příčinném vzorci kriminálního chování hrají významnou roli. Zde je třeba mít stále na paměti vzájemnou provázanost osobnostních, sociálních, behaviorálních a situačních fenoménů, které jsou, zejména v případě vlastností osobnosti, schopností, poruch chování či poruch osobnosti jen velmi obtížně ovlivnitelné (Sochůrek 2008a, s. 16 – 17).

Cíle (účel) výkonu trestu

Základní funkci trestu nazývá moderní penologie jako funkci regulativní. To je orientace na změnu chování pachatele v prosociálním smyslu. Ve stejném významu se též používají názvy funkcionální, penitenciární či resocializační funkce trestu. Trestní zákon vymezuje účel trestu následovně: ***Účelem trestu je chránit společnost před pachateli trestných činů, zabránit odsouzenému v dalším páchání trestné činnosti a vychovat jej k tomu, aby vedl řádný život a***

tím působil výchovně i na ostatní členy společnosti. Výkonem trestu nesmí být ponižena lidská důstojnost.

Popsaný účel trestu v sobě obsahuje i funkci trestu k odstrašení pachatele od další trestné činnosti (penologové hovoří o individuální prevenci) a mimo to i funkci k odstrašení všech ostatních od podobné činnosti (zde jde o generální prevenci). Pojetí účelu trestu formulované Trestním zákonem je maximalistické a v praxi se nedá vždy uskutečnit (lépe řečeno, dá se výjimečně naplnit). Naproti tomu minimalistické pojetí účelu trestu znamená, aby alespoň nedošlo ke zhoršení situace před výkonem trestu odnětí svobody. Tedy aby osobnost propuštěného bývalého vězně nebyla ještě „lépe zformovaná“ pro další páchání trestné činnosti, než tomu bylo před nástupem výkonu trestu odnětí svobody. Také to znamená, aby trestem nebyl propuštěný postižen tělesně či psychicky a sociálně ekonomicky, což je skoro nereálné a idealistické.

Sochůrek uvádí, že uplatnění trestu odnětí svobody v jeho tradiční podobě ***přestává odpovídat***

požadavkům současné doby. Objevují se požadavky především na „jemnější“ diferenciaci vězňů, důraz na zacházení především s těmi, u kterých je předpoklad odklonu od kriminální kariéry a úspěšné reintegrace do společnosti. Jako předpoklad tohoto zacházení je uváděna dále nezbytnost specializovaného a léčebného zacházení se specifickými skupinami vězňů a to proto, aby:

- **negativně neovlivňovali** nebo svým chováním nezpůsobovali nepřiměřené problémy a tím psychické strádání ostatním vězňům a naopak,
- **sami nebyli vystaveni** v důsledku své zvláštnosti negativnímu jednání druhých vězňů, např. zesměšňování, zneužívání, šikaně atd.

V našem chápání má trest dvě základní roviny:

- ochranu společnosti před pachateli trestných činů
- korektivní úlohu, nebo-li kompenzaci chyby

Účel výkonu vazby

Pokud je občan obviněn z trestného činu, může jej místně příslušný soud poslat do vazby. Trestní řád v § 67 explicitně vymezuje za jakých podmínek tak lze učinit:

a) při obavě, že uprchne nebo se bude skrývat, aby se tak vyhnul trestnímu stíhání nebo

trestu,

b) při obavě, že bude působit na svědky nebo spoluobviněné, nebo jinak mařit objasňování

skutečností závažných pro trestní stíhání,

c) při obavě, že bude pokračovat v trestné činnosti, dokoná trestný čin, o který se pokusil

nebo vykoná trestný čin, který připravoval nebo kterým hrozil.

Podstatným rozdílem mezi výkonem trestu a výkonem vazby je skutečnost, že vazba je pouze nezbytně nutná „izolace“ člověka podezřelého ze spáchání trestného činu do doby, než bude soudem pravomocně rozhodnuto o jeho vině a trestu, či případné nevině. Po celou dobu výkonu vazby se musí pohlížet na takového jedince z perspektivy **tzv. presumpce nevinny**, což je jeden ze základních principů demokratického trestního práva.

Efektivita výkonu trestu odnětí svobody

Bylo a je velmi obtížné měřit, jak se působení odborníků pomáhajících profesí odrazilo v realitě ve smyslu nápravy či resocializace propuštěných pachatelů trestné činnosti. Kromě tradičních metodologických úskalí, která provázejí vliv programového působení, jako je například jeho efektivita z hlediska podmínek, kvality, intenzity či extenzity, je totiž prakticky

nemožné získat zpětnou vazbu od samotných bývalých klientů věznic. Již delší čas tak existují dva protichůdné názorové proudy, které vykládají, jak to s efektivitou odborného působení na odsouzené v realitě je. První je velmi pesimistický: opírá se o neveselé statistiky, jež nekompromisně hovoří o vysoké četnosti recidivy a tvrdí, že úspěšná intervence, jenž míří

na změny hodnotové orientace a následné změny v chování pachatelů trestné činnosti, je

téměř zanedbatelná. Určitým skeptickým signálem, který tento názor podporuje, je v odborné terminologii postupné upouštění od užívání zmíněných pojmů „náprava“ či „resocializace“. V

poslední dekádě je nahradil poněkud víceznačný termín – „programy zacházení s vězni“.

Druhý pohled na celou problematiku je mnohem optimističtější – opírá se však může prakticky jen o psychologické a sociologické teorie o nezpochybnitelném významu celoživotního procesu učení a socializace v životě každého jedince.

Přestože je velmi pravděpodobné, že pravda se nachází někde uprostřed, k jejímu zpřesnění má současná česká penologie (nauka o vězeňství) dost daleko. Kromě již zmíněných metodologických obtíží je totiž už delší dobu smutným faktem, že v této oblasti neexistuje institut systematicky se zabývající relevantním výzkumem, který by zjištěnými vědeckými

poznatky dával do praxe potřebnou reflexi. Doposud neexistuje ani koncepce nástupnické organizace zrušeného Výzkumného ústavu penologického, jež by se této role chopila a spolupracovala na vědeckém poli s vězeňskými správami demokratických zemí. Dílčím způsobem (zejména v teoretické rovině) se o to v posledních letech snaží tým pracovníků Odboru výkonu vazby a výkonu trestu na Generálním ředitelství VS ČR a dále v Institutu vzdělávání VS ČR v oddělení penologického výzkumu. Důvod proč je tomu tak je velmi pragmatický – nedostatek financí.

Alternativy při ukládání nepodmíněných trestů

Každý trest, který je soudem uložen, není spojen s odnětím svobody. Tzv. nevězeňské řešení trestu je v současné době využíváno ve stále větší míře a „paleta“ alternativních možností trestání se stále rozšiřuje.

Tyto tresty mají svá opodstatnění, která vyplývají z několika hledisek, z nichž jako nejvýznamnější bývají uváděna tato dvě:

d) **ekonomické** – ve smyslu finančních nároků na státní rozpočet. Náklady na pobyt občanů

ve vězeňských zařízeních jsou velkým mandatorním zatížením státního rozpočtu. Jedinec, u kterého je seznáno, že může být napraven i jinak než pobytem ve vězení, se navíc může dále aktivně ekonomicky zapojovat do společnosti a platit státu daně,

e) **psychologické** - resocializace či náprava nemusí být zrovna úspěšná a jedinec naopak může být pobytem ve vězení ještě více poškozen. Často se v této souvislosti hovoří zejména o mladistvých pachatelích trestné činnosti.